

FEL SO‘Z TURKUMI VA UNING O‘ZBEK TILIDAGI AHAMIYATI

Imomnazarova Maftuna

Chust 1-son texnikum, ona tili o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi mustaqil so‘z turkumlaridan biri bo‘lgan felning grammatik xususiyatlari, ma’no turlari, gapdagi vazifasi hamda nutq jarayonidagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, felning zamon, mayl, nisbat va shaxs-son kategoriyalari haqida ma’lumot berilib, uning til tizimidagi o‘rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: fel, so‘z turkumi, harakat, holat, zamon, mayl, nisbat, shaxs-son, kesim, grammatika.

Til jamiyatning eng muhim aloqa vositasi bo‘lib, uning boyligi va imkoniyatlari so‘z turkumlari orqali namoyon bo‘ladi. So‘z turkumlari orasida fel alohida o‘rin egallaydi. Chunki fel predmet yoki hodisaning harakati, holati va jarayonini ifodalaydi. Nutqda fikrning to‘liq va mazmunli ifodalanishida fel muhim vazifa bajaradi. Har qanday gapning markazida harakat yoki holat tushunchasi yotadi va bu, asosan, fel orqali ifodalanadi. Shu sababli felni o‘rganish tilshunoslikning muhim masalalaridan biri hisoblanadi.

Fel mustaqil so‘z turkumi bo‘lib, predmetning harakati, holati yoki jarayonini bildiradi hamda “nima qildi?”, “nima qilmoqda?”, “nima qiladi?” kabi so‘roqlarga javob bo‘ladi. Masalan, o‘qidi, yozmoqda, ishlaydi, o‘yladi kabi so‘zlar fel hisoblanadi. Felning asosiy vazifasi harakatni ifodalashdan iborat bo‘lsa-da, u holat va voqeliklarni ham anglatishi mumkin. O‘zbek tilida fellar ma’nosiga ko‘ra harakat va holat fellariga bo‘linadi. Harakat fellari bevosita bajariladigan ish-harakatni bildiradi. Masalan, yugurmoq, yozmoq, qurmoq kabi fellar harakatni ifodalaydi. Holat fellari esa shaxs yoki predmetning ma’lum holatini anglatadi. Uxlamoq, o‘tirmoq, kasallanmoq kabi so‘zlar holat fellariga misol bo‘la oladi.

Felning muhim grammatik kategoriyalaridan biri zamon kategoriyasidir. Zamon harakatning nutq paytiga bo‘lgan munosabatini ko‘rsatadi. O‘zbek tilida o‘tgan zamon, hozirgi zamon va kelasi zamon shakllari mavjud. O‘tgan zamon bajarib bo‘lingan harakatni bildirsa, hozirgi zamon ayni paytda davom etayotgan harakatni ifodalaydi. Kelasi zamon esa hali amalga oshmagan, ammo kelajakda sodir bo‘lishi kutilayotgan harakatni anglatadi. Fel mayl kategoriyasi orqali so‘zlovchining harakatga bo‘lgan munosabati ifodalanadi. Aniqlik mayli real harakatni bildirsa, buyruq-istak mayli topshiriq, iltimos yoki istak ma‘nolarini ifodalaydi. Shart mayli esa harakatning ma‘lum shart asosida bajarilishini ko‘rsatadi. Bu kategoriyalar nutqning ta‘sirchanligi va mazmundorligini oshirishga xizmat qiladi.

Felning yana bir muhim xususiyati nisbat kategoriyasidir. Nisbat harakatning bajaruvchisi bilan bog‘liq munosabatlarni ifodalaydi. O‘zlik, ortirma, majhul va birgalik nisbatlari orqali harakatning kim tomonidan va qanday tarzda bajarilgani aniqlashtiriladi. Masalan, kiyindi, o‘qitdi, yozildi, suhbatlashdi kabi shakllarda nisbat ma‘nolari yaqqol namoyon bo‘ladi. Gap tarkibida fel ko‘pincha kesim vazifasida keladi. Kesim gapning asosiy bo‘lagi bo‘lib, fikrning yakunlanganligini bildiradi. Fel ishtirok etgan gaplar mazmun jihatidan aniq, ravon va tushunarli bo‘ladi. Ayniqsa, badiiy adabiyot, ilmiy uslub va ommaviy axborot vositalari tilida fellarning o‘rni beqiyosdir. Ular voqea-hodisalarni harakatda tasvirlash imkonini beradi. Bugungi kunda ona tili ta‘limida fel mavzusini puxta o‘rgatish o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘quvchilar felning grammatik xususiyatlarini chuqur o‘zlashtirish orqali fikrlarini aniq va mantiqiy bayon etishni o‘rganadilar. Bu esa ularning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Felning tuzilishiga ko‘ra sodda va qo‘shma turlari mavjud. Sodda fellar birgina o‘zak yoki negizdan tashkil topadi: kelmoq, yozmoq, o‘qimoq, ishlamoq kabi. Qo‘shma fellar esa ikki yoki undan ortiq so‘zning birikishidan hosil bo‘ladi: yordam bermoq, qabul qilmoq, e‘tibor bermoq, davom ettirmoq kabi. Qo‘shma fellar nutqning ifoda

imkoniyatlarini kengaytirib, ma'noning yanada aniq va ta'sirchan ifodalanishiga xizmat qiladi.

O'zbek tilida bo'lishli va bo'lishsiz fellar ham muhim o'rin tutadi. Bo'lishli fel harakatning mavjudligini bildirsa, bo'lishsiz fel harakatning amalga oshmaganligini yoki inkor etilganligini ifodalaydi. Masalan, bordi, o'qidi, ishladi kabi shakllar bo'lishli fel bo'lsa, bormadi, o'qimadi, ishlamadi kabi shakllar bo'lishsiz fel hisoblanadi. Bo'lishsizlik ma'nosi asosan "-ma", "-may" qo'shimchalari yordamida hosil qilinadi. Felning vazifa shakllari ham til tizimida alohida ahamiyatga ega. Harakat nomi, sifatdosh va ravishdosh shakllari felning boshqa so'z turkumlari bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Harakat nomi harakatni nom sifatida ifodalaydi: o'qish, yozish, ishlash. Sifatdosh predmetning belgisini harakat orqali ifodalab, sifat vazifasini bajaradi: kelgan mehmon, yozilgan maqola. Ravishdosh esa harakatning bajarilish tarzini yoki qo'shimcha harakatni anglatadi: kulib gapirdi, yugurib keldi, o'ylab javob berdi.

Fellar uslubiy jihatdan ham katta imkoniyatlarga ega. Badiiy asarlarda mualliflar voqea va hodisalarni jonli tasvirlash uchun turli fel shakllaridan unumli foydalanadilar. Harakatning tezligi, davomiyligi, takrorlanishi yoki yakunlanganligi fel vositasida aniq ifodalanadi. Natijada matnning badiiyligi va ta'sirchanligi ortadi. Ilmiy uslubda esa fellar fikrning izchil va mantiqiy bayon etilishiga xizmat qiladi. Ta'lim jarayonida fel mavzusini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Interaktiv metodlar, amaliy mashqlar, matn tahlili va ijodiy topshiriqlar orqali o'quvchilarning mavzuni chuqur o'zlashtirishiga erishish mumkin. Ayniqsa, o'quvchilarni mustaqil gap tuzishga, matn yaratishga va turli fel shakllaridan o'rinli foydalanishga o'rgatish ularning nutqiy kompetensiyasini rivojlantiradi. Felning boshqa so'z turkumlari bilan o'zaro munosabatini o'rganish ham muhimdir. Gap tarkibida ot, sifat, son va ravishlar bilan bog'lanib kelgan fel fikrning mazmunini boyitadi hamda grammatik jihatdan mukammal gaplarning hosil bo'lishini ta'minlaydi. Shu jihatdan fel nafaqat alohida so'z turkumi, balki tilning grammatik tizimini birlashtiruvchi muhim vosita sifatida ham namoyon bo'ladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, fel o‘zbek tilidagi eng muhim va faol so‘z turkumlaridan biridir. U harakat, holat va jarayonlarni ifodalash orqali nutqning mazmunan boy va ta’sirchan bo‘lishini ta’minlaydi. Felning zamon, mayl, nisbat hamda shaxs-son kabi grammatik kategoriyalari tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu sababli felni chuqur o‘rganish va o‘qitish ona tili ta’limining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mahmudov N., Nurmonov A. Ona tili. Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
2. Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent: Talqin, 2019.
3. Mengliyev B. Hozirgi o‘zbek tili. Toshkent: Tafakkur Bo‘stoni, 2021.
4. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020.
5. Sayfullayeva R., Mengliyev B. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent, 2018.